

MATI MÁRTON

HADIFOGSÁG A TÁVOL-KELETEN: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS TÁVOL-KELETI HADIFOGSÁG BEMUTATÁSA VÁNDOR FERENC NAPLÓFELJEGYZÉSEIVEL

Az osztrák–magyar hadifoglyok számokban

A mai napig sem tudjuk megmondani, hogy pontosan hány osztrák–magyar oldalon harcoló katona eshetett az első világháborúban hadifogságba. A veszteségekkel és fogságba esettek létszámával kapcsolatban nem rendelkezünk kielégítő adatokkal. A téma kutatói már a múltban is többször próbáltak meghatározni egy pontos számot, azonban a forráshiány miatt a jövőben is csak a valósághoz közelítő számokkal fogunk tudni szolgálni. Az első világháborút követő instabil gazdasági és társadalmi időszak, illetve a forradalmak során kialakult zavaros helyzet alatt rengeteg dokumentum veszett el, vagy éppen került rossz kezekbe. Tovább rontott a helyzeten, hogy 1921-ben az osztrák hadilevéltárban tűz ütött ki, aminek következtében számos, a témát érintő irat is megsemmisülhetett.¹ Ezért fordulhatott elő, hogy az említett témát vizsgálók csak töredékes adatokra támaszkodva vagy részinformációkat felhasználva próbálták és próbálják megbecsülni a háború alatt fogságba esett katonák létszámát.

Az 1931-ben megjelent többszerzős *Hadifogoly Magyarok Története* dr. Gaston Bodart hadtörténész és statisztikus számításait vette alapul. Az osztrák szakember szerint az első világháborúban összesen 3.330.000 hadifogoly kerülhetett az antant és szövetségesei fogságába, amelyből 1.673.000 fő az osztrák–magyar hadseregben szolgálatát teljesítő katona volt. Az említett számhoz, ha hozzáadjuk a körülbelül 837.000 eltűntként nyilvántartott katonát, akkor több mint 2 és fél milliós létszámot kapunk. Ellenben fontos kiemelnünk, hogy az eltűntek közül nem mindenki kerülhetett hadifogságba.²

A második világháborút követően hosszú időre háttérbe szorult az első világháborúhoz köthető események publikálása. Azonban a hatvanas és hetvenes években, részben politikai indíttatásból, újabb kutatások indulhattak el. Ennek az időszaknak az egyik fontos mérföldköve a Józsa Antal által írt, *Háború, hadifogság, forradalom; Magyar*

¹ Hadifogoly magyarok története I–II. Szerk. Baja Benedek et al, Bp. 1931. I. 73.

² Hadifogoly magyarok i. m. I. 74–75.

*internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban*³ című kötet. A szerző 2 millió fő körül állapítja meg a háború alatt fogságba esett osztrák–magyar hadifoglyok számát, amelyhez még az eltűntek létszámát hozzáadva majdnem a 3 milliót megközelítő számot kapunk.⁴

A kétezres évek elején Alon Rachamimov izraeli történész a keleti front hadifoglykérdésével kapcsolatos könyvében azt írta, hogy számításai szerint körülbelül 2.770.000 osztrák–magyar katona eshetett az antanthatalmak és szövetségeseinek fogságába. A *POWS and the Great war, Captivity on the Eastern Front* szerzője, Hans Weiland és Leopold Kern szerkesztésében megjelent *In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen*⁵ című grandiózus munka számításait veszi alapul. Ezen felül Rachamimov a két osztrák szerzőre hivatkozva még megjegyzi, hogy a foglyok túlnyomó többsége, mintegy 2 millió fő, orosz hadifoglytáborokban volt fogságban tartva.⁶

Rendkívül nehéz megállapítani, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fogságba került katonái közül pontosan hány fő lehetett magyar származású. Próbálkozások, elképzelések ugyan vannak az összeggel kapcsolatban, azonban ennek a számnak a pontos meghatározása mára már szinte teljességgel lehetetlen.⁷ Munkánkban szereplő, a Vándor Ferenc naplójában bemutatásra kerülő hadifoglytáborokban raboskodó foglyok létszáma a fent említett szám töredékét sem tették ki. Az orosz, majd 1918-ban amerikai, illetve japán felügyelet alá került táborokban a magyar származású hadifoglyok létszáma nem lehetett több 10.000–14.000 főnél. Ez a szám természetesen állandóan változott, köszönhetően a nyugatról folyamatosan érkező hadifogly-szállítmányoknak és idővel a meginduló hazaszállításoknak. Dell’Adami Géza, a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjének és egyben a kelet-szibériai hazaszállítás fő irányítójának beszámolója szerint, körülbelül 8.000 magyar volt hadifoglyot szállított haza 1920 októbere és 1921 szeptembere között. A Dell’Adamiék által kimenekítettek felül az utódállamok által hazaszállított magyar nemzetiségű hadifoglyok száma 5.000 fő körül lehetett, így összesen Szibéria távol-keleti részéről 13.000 magyart szállítottak haza

³ *Józsa Antal*: Háború, hadifogság, forradalom; Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban, Bp. 1970.

⁴ *Józsa A.*: Háború, hadifogság, forradalom; i. m. 92–96.

⁵ *In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen*. Hrsg. Hans Weiland–Leopold Kern. Bécs 1931.

⁶ *Alon Rachamimov*: *POWS and the Great War, Captivity on the Eastern Front (Legacy of the Great War)*. New York 2002. 31.

⁷ Egyes számítások szerint csupán az orosz hadifogságba esett magyar nemzetiségű hadifoglyok száma 500.000 és 600.000 fő körülre tehető. Napjainkban a digitális térben is vannak próbálkozások a szám pontosítására. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Budapest Főváros Levéltára, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár 2012-ben indított közös projektje a fellelhető dokumentumok alapján egy kutatható veszteséglistát állít össze. <https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/elso-vilaghaboru>, letöltés 2021. márc. 24.

az első világháború után.⁸ Ez a tízezernél alig magasabb szám szinte elvész a több mint 2 milliós embertengerben, azonban annak a 13.000 embernek maga volt a megváltás.

Korabeli naplók és visszaemlékezések fontosságáról

Az első világháborús események egyik értékes forráscsoportját a hadifogságba esett katonák visszaemlékezései és naplófeljegyzései alkotják. Ezekből az írásokból is kitűnik, hogy a fogság mennyire nehéz próba elé állította a hadifoglyok lelki felkészültségét. A kilátástalanság, a folytonos bizonytalanság, a bezártság, a tehetetlenség érzése, a családtagok távolléte, az ellenségnek való kiszolgáltatottság, az éhség és betegségek, a halál állandó jelenléte komoly pszichológiai megpróbáltatásokat jelentett. Ezen élethelyzetek írásos bemutatása személyessé, „átélhetővé” teszi az olvasó számára a hadifogság jellegét, nem mellesleg a fogságérzet mentális folyamataira is betekintést enged. A naplók és visszaemlékezések vizsgálata azonban a hadifoglyok lelkületének megismerése mellett más szempontból is fontos lehet a témát kutatók számára. A személyes élmények alapján készült írások az eseményeket átélő ember szemszögéből mutatják be azt a logisztikai rendszert, amely több millió ember ellátásáért, felügyeletéért és szállításáért felelt. A leírásokból olyan fontos részleteket ismerhetünk meg, mint például a hadifoglyok vasúton való szállításának megszervezése, az elosztótáborok és az egyszerű hadifoglytáborok működése, az ellátmányozás szervezettsége vagy éppenséggel a foglyok munkavégzésre vezénylése. Továbbá a naplók és visszaemlékezések bemutatják a hadifoglytáborok belső társadalmi életét is. Rávilágítanak arra, hogy a hadifoglyok szervezésében az egyes táborokban milyen gazdag kulturális, illetve élénk sporttevékenység zajlott.

Vándor Ferenc naplójáról

Magának a naplónak a története is egy kalanddal ér fel. Vándor Ferenc, a napló szerzője a náci fenyegetéstől tartva, még a második világháború kitörése előtt menekült Barcelonába, ahol a háború után szűk egy évtizedig élhetett békességben szeretett családja körében. Halálát követően az örökösök a hagyaték átvizsgálása során találtak rá néhány régi, elnyűtt füzetre, amelyekről később derült csak ki, hogy Vándor Ferenc háborús emlékeit tartalmazzák. Ezt követően az írást hosszú éveken keresztül a család ereklyeként őrizte, aminek köszönhetően a napló a téma iránt érdeklődő kutatók előtt hosszú évtizedeken keresztül rejtve maradt.

⁸ *Tarczali Dell'Adami Géza–Vámosi Saáry Jenő: Megváltás Szibériából. Bp. 1925. 178–179.*

Vándor Ferenc fiának özvegye, Victoria Arraballa 2015-ben kereste fel Kovács Barnabást, a barcelonai főkonzult az évtizedeken keresztül őrzött naplófüzetekkel. A főkonzul hamar felismerte az irományban rejlő lehetőséget. Hosszas munkálatokat és sajtó alá rendezést követően a napló végül 2018-ban a Közép- és Kelet-Európai Történelem Kutatásáért Közalapítvány gondozásában, nyomtatott formában megjelent.⁹

Vándor a vele történt eseményeket eredetileg különböző méretű és minőségű füzetekbe vezette. A végleges naplónak tekinthető formáját csak a szerkesztést követően nyerte el az iromány. A napló tartalmát tekintve kimondottan alaposnak mondható. A szerző a fogságba esését követően egészen Magyarországra történő hazaszállításáig majdnem minden naphoz tett valamilyen bejegyzést. Vándor precíz hozzáállását tükrözi, hogy azokhoz a napokhoz is tett bejegyzés, amikor lényeges esemény valójában nem is történt. Ilyenkor általában a következőket olvashatjuk: „Ma semmi különleges nem történt.”; vagy „Semmi különös.”; de az is előfordul, hogy egy szóval összegzi az adott napot a szerző: „Semmi.” Szintén igen gyakori, és elmondhatjuk, hogy a feljegyzések többsége ebbe a csoportba tartozik, amikor pár mondatban, tömören összefoglalva olvashatunk az aznapi eseményekről. Egy ilyen bejegyzés például így hangzik Vándor tollából: „Ma éjjel meghalt Khindl hadnagy spanyol influenzában. Reggel havazott, este szakadt az eső. Vacsora: fekete kása.”¹⁰ Azonban olyan bejegyzésekre is van példa, amikor a szerző több oldalon keresztül ír egy érdekes vagy számára fontos eseményről. Ilyen eset az, amikor habarovszki tartózkodásuk során a hadifoglyok egy kisebb csoportja kiszökött a táborból, majd meglátogatta a város központját és a helyi múzeumot.¹¹ A bejegyzés hosszúságából és a leírás minőségéből is látszik, hogy ez a kulturális élmény mennyire feltöltő erővel hatott a szerző számára.

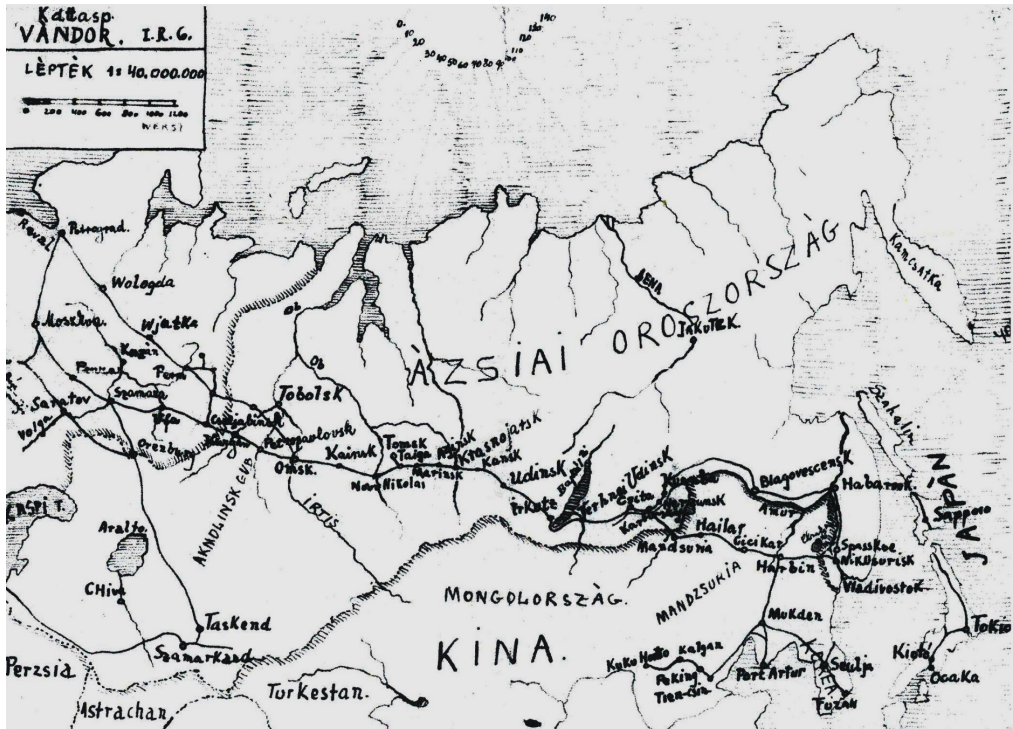
Vándor bejegyzéseinek többsége leginkább a környezetében zajló eseményekről, utazásról és a hadifogolylét mindennapjairól szólnak. A napló hangvétele tárgyilagosnak mondható, érzelmes leírásokkal rendkívül ritkán találkozhat az olvasó. A szerző érzelmi megnyilvánulásai is leginkább a honvágygal vagy szeretteinek hiányával, családi emlékeivel kapcsolatosak. Érdekességként megemlítenénk, hogy magáról Vándor Ferencről meglehetősen kevés háttérinformáció derül ki a napló soraiból. A civil életéről nem igazán tudunk meg sokat, ha a háború előtti időszakról ír, akkor leginkább családtagjairól, hozzátartozóiról fogalmaz meg gondolatokat. A naplót olvasva kitűnik, hogy a szerző tanult, tájékozott, művelt ember volt. A bejegyzésekben gyakran találkozhatunk német vagy szláv eredetű, illetve a zsidó vallással, szokásokkal kapcsolatos szavakkal, fogalmakkal, amelyek egyaránt utalhatnak a szerző származására és a nemzetközi környezetre.

⁹ Hadifogoly voltam Szibériában: Vándor Ferenc naplója. Szerk. Bernáth Gábor, Budapest 2018. 7. Továbbiakban a naplóra hivatkozás: VÁNDOR oldalszám

¹⁰ 1918. november 2. szerdai feljegyzés.

¹¹ VÁNDOR 60.

Vándor Ferenc háttéréről és hadifogságba kerüléséről

1. ábra Vándor Ferenc térképe

Vándor Ferenc a baranyai Mágocson született 1895-ben egy többgyermekes zsidó családba.¹² Naplójából nem derül ki, hogy a hadifogság előtt mely ezredben szolgálhatott, egyedül a hagyatékában fellelhető térképre¹³ írt szövegből következtethetjük, hogy a cs. és kir. 6. gyalogezred kadétjelöltje lehetett.¹⁴ Naplójában az első háborúhoz köthető bejegyzés a keleti frontra vezénnyel és a családjától való búcsúzkodással kapcsolatos. Fontos megemlítenünk, hogy az 1915-ös októberi búcsúzkodást, illetve a keleti frontra vezénnyel és a körülmények

¹² VÁNDOR 6

¹³ Vándor nyomtatott naplójában a 277. oldalon szerepel egy térkép (1. ábra). A térkép, elméletileg a Politikátörténeti Intézet Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárában is megtalálható (PIL 303. f. „Egy hadifogoly kézzel rajzolt térképe”). Sajnos ellenőrizni nem volt lehetőségünk, mivel a tanulmány megjelenése előtt a Politikátörténeti Intézet és annak levéltára éppen költözés alatt volt.

¹⁴ Azt, hogy Vándor Ferenc a 6. gyalogezredben szolgálhatott, megerősíti a cs. és kir. 86. gyalogezred emlékkönyve, melyben jelzik, hogy a 86-os és 6-os gyalogezredek a 32. gyaloghadosztály részét képezték, és egy helyen állomásoztak 1917 júliusában. (Gaksch József–Dimics Szilárd: A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918. 207.). Ezen felül Vándor is megemlíti naplójában, hogy a július 2-ai támadás után a 86-osokkal együtt került fogságba. „Délután 3-kor elfognak a szomszédos 86-os ezrednél, ahová a 25–30 emberrel mentem át a délelőtti folyamán.” VÁNDOR 32.

leírását követően a legközelebbi naplóbejegyzés 1917. július 2-i.¹⁵ Ezen a napon érte támadás a galíciai Ozerna környékén Vándor Ferenc ezredét, aminek következtében a napló szerzője és még több száz társa orosz hadifogságba esett. Valószínűleg a két időpont között írt oldalak elvesztek, vagy azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a szerző a fogsága előtt nem volt rendszeres naplóvezető. Az viszont bizonyos, hogy az orosz fogságba esést követően a bejegyzések száma szaporodik, lényegében, mint korábban is említettük, mindennaposá váltak.

A legtöbb hadifogoly-visszaemlékezés, és Vándor Ferenc naplójában is erre találunk igazolást, azzal kezdi fogsága történetét, hogy az oroszok az ütközetet követő napokban több kilométeres, igen megerőltető meneteléssel terelték frissen szedett hadifoglyaikat az első vasútállomáshoz. Ezt követően a foglyokat vonattal a Kijev melletti darnyicai elosztótáborba szállították. Ez az állomás minden hadifogoly esetében sorsdöntőnek tekinthető, ugyanis az oroszok itt döntötték el, hogy az egyes hadifoglyok melyik táborba kerülnek elszállásolásra. Szinte biztosan lehet állítani, hogy az, aki orosz hadifogságba esett, annak az első állomása Darnyica volt. Így történt ez Vándorékkal is, naplójában a következőket írja: „Reggel 4-kor érkezés Darnicára. Itt van a foglyelosztó tábor. Sok ezer fogoly. Csehek. Szerbek [...] Darnicán. Délután 3-kor bevagoníroznak. Ismét átkutatnak. Orosz kapitány, aki németül is beszél, bejelenti, hogy Szibériába megyünk.”¹⁶ Létezik egy elterjedt hipotézis, amely szerint az oroszok etnikai alapon szűrték a hadifoglyaikat. Az elmélet úgy szól, hogy a szláv származású foglyokat szándékosan helyezték Oroszország nyugati, jobban felszerelt, még európai részén lévő táborokba, azonban a német, osztrák, magyar, török nemzetiségű hadifoglyokat rosszabb minőségű keleti, szibériai táborokba szállították. Erre a megállapításra nincs igazán bizonyíték. Az orosz hadvezetéstől írott parancsot még nem találtunk arra nézve, hogy a táborok lakóit a darnyicai állomáson nemzetiségüket alapul véve különítsék el egymástól.¹⁷ Az, hogy a feltételezés mind a mai napig jelen van a témát kutatók írásaiban, valószínűleg még a háború alatti propagandatevékenységnek is köszönhető, ugyanis a Monarchia seregében közismert volt, hogy a szláv származású katonák egy része az oroszokkal szimpatizált. Az elgondolást tovább folytatva azért kerültek a szláv foglyok európai táborokba, mert azok többsége viszonylag közel helyezkedett el a frontvonalhoz, ahonnan a „hadifoglyokat” egyenruhacserét követően, rövid idő és alacsony költségek mellett vissza is lehetett küldeni a harcokba. A parancs létezésétől függetlenül elképzelhetőnek tartjuk, hogy az orosz tiszték, az átállást ösztönzendő, szóbeli utasításra agitációt folytattak a szláv nemzetiségű foglyok körében. A hadifogolytáborok közötti minőségbeli különbség, ténylegesen létezett, azonban azt, hogy mely táborba milyen jellegű hadifogoly

¹⁵ VÁNDOR 32.

¹⁶ VÁNDOR 33.

¹⁷ *Rachamimivov, A: POWS and the Great War* i. m. 94.

kerülhetett, nem etnikai alapon, hanem a fogságbe esett katona rangja alapján határozták meg. A hadifoglyokat rangfokozatuk szerint tiszti és legénységi táborokban helyezték el.

Darnycából a hadifoglyok többségét vasúton, leginkább a transzszibériai vonalon szállították a kijelölt táboraikba. Szibériában szintén működött egy gyűjtő-elosztó tábor, ez volt Krasznojarszk. A magyar szibériai hadifoglyok többsége hosszabb-rövidebb időt eltöltött ebben a táborban. Vándorék azonban kevesebb mint egy napot¹⁸ voltak a központi gyűjtőtáborban, ugyanis az oroszok viszonylag hamar továbbvezényelték a szállítmányt, hogy két héttel később Habarovszkba, Szibéria távol-keleti központjába érkezzenek.

A hadifogság első éve

Vándor és bajtársai 1917. augusztus 21-én érkeztek Habarovszkba, ahonnan az oroszok a hadifoglyokat a város melletti táborba küldik, amely bő egy évig lesz a foglyok új otthona.

A hadviselés nemzetközi jogi hátterét és azon belül a hadifoglyok helyzetének ügyét a 19. század végén Oroszország karolta fel. II. Miklós cár 1899-ben Hágában hívott össze egy nemzetközi értekezletet. A konferencia következtében a résztvevő államok nyilatkozatot írtak alá, amelynek köszönhetően megszületett a hadifogság első nemzetközi tételek szabályozása. Hét évvel később 1906-ban az imént említett egyezmény pontjait Genfben megerősítették. Az eseményt követően, ismételten az orosz cár kezdeményezésére, I. Vilma holland királynő Hágában 1907-ben újbóli nemzetközi konferenciát hívott össze. A tárgyalás legfőbb hozadéka, hogy az értekezleten részt vevő országok kijelentették, a hadifogságba esett katonákat is ugyanúgy megilleti az emberséges bánásmód, mint azokat az embereket, akik nem vesznek részt tevékenyen a hadi eseményekben.¹⁹ Az 1907-es hágai konferencia több cikkben is tárgyalja a hadifogsággal kapcsolatos előírásokat. Ezen cikkek némelyike konkrétan, valamelyik pedig igen képlékenyen határozza meg, hogy milyen körülményeket kell biztosítani a fogvatartónak a hadifogságba esettek részére. A cikkek közül külön kiemelendő a 6. cikk, amely a hadifoglyok számára történő munka biztosításáról és munkahelyi fizetségükről szól.

Az állam a hadifoglyokat a tisztek kivételével, rendfokozatokhoz és képességeikhez mérten, mint munkásokat alkalmazhatja. Az ily munkák nem lehetnek túlságosak és nem állhatnak összefüggésben a hadműveletekkel. A foglyok feljogosíthatók, hogy nyilvános igazgatási ágak vagy magánosok, avagy önmaguk részére dolgozhassanak. Az állam részére teljesített

¹⁸ A bejegyzés szerint a vonat reggel 5-kor érkezett a krasznojarszki vasútállomásra, és még aznap este 11 órakor továbbindultak VÁNDOR 36.

¹⁹ Hadifogly magyarok története. Szerk. Baja Benedek et al, Bp. 1931. I. 45.

*munkákat azon díjszabás szerint kell fizetni, amely a belföldi hadsereg tagjai által teljesített hasonló munkára nézve érvényben áll, vagy ha ilyen nincsen, oly díjki szabás szerint, amely a végzett munkának megfelel. Ha a munka más nyilvános igazgatási ágak vagy magánosok részére történik, a feltételeket a katonai hatóságokkal egyetértőleg kell megállapítani...*²⁰

A 6. cikkből több minden kiderül. Talán az egyik legérdekesebb az idézett szövegrész első mondatában rejlik. A fogvatartók a tiszteket nem foghatják munkára, ugyanis az egyezmény szerint a tisztek havi járandóságot kaptak. Vándor naplóbejegyzései gyakran kitérnek erre a kérdéskörre, ugyanis tiszthelyettesként az oroszok papíron számára is biztosították ezt a havi járandóságot.²¹ Sajnálatos tény, de a háborús helyzetnek és a csapnivaló orosz adminisztrációknak köszönhetően rendkívül gyakori volt, hogy a megegyezésben biztosított összeget nem vagy csak nagy késéssel fizették ki a fogvatartók. A tisztek számára létkérdés volt ez a havi összeg, ugyanis nekik ebből a juttatásból kellett fedezniük minden kiadásukat. A kapott pénz jelentős része élelmezésre és ruházkodásra ment el. Teljes ellátás, ezen belül az étkeztetés ingyenes biztosítása egyedül a legénységi állomány számára járt. Ha a járandóság elmaradt, akkor a tisztek kénytelenek voltak kölcsönt felvenni vagy munkát vállalni a közeli városban. A szerencsésebbeknek sikerült valamilyen szellemi munkát találnia. Voltak olyan tisztek, akiknek a meglévő idegennyelv-ismeretük volt hasznukra, és ezt a tudásukat módosabb orosz családoknál mint nyelvtanár kamatoztatták. Arra is találunk példát, hogy valaki a táborok közelében lévő városokban a civil képzettségének megfelelően tudott elhelyezkedni. Azok, akik kevésbé számítottak ilyen szerencsésnek, beálltak a legénységhez nehéz fizikai munkát végezni. A megerőltető munkavégzést az 1907-es hágai egyezmény 6. cikke nem engedélyezte a katonatisztek számára, ennek ellenére az éhségnek és a nyomornak nagy ereje volt, és a tisztek többsége, hogy életben maradjon, bármilyen munkát elvállalt.²² A polgárháború legzivatárosabb időszakában a tiszt járandóság hónapokon keresztül elmaradt.²³ Ezekben az időszakokban borzalmas körülmények között kellett élniük a hadifoglyoknak. Vándor ezt a következőképpen szemlélteti az 1918. október 11-ei bejegyzésében: „...A nagy nyomorban eladtam fehérneműt, fehérnadrágot ect. potom pár rubelért.” Egy nappal később a következő bejegyzés olvasható: „Sokan a rossz táplálkozástól éjjeli vakságban szenvednek. Sötétedéstől reggelig nem látnak. Mások skorbutot kaptak, tudni illik az összes foguk mozog [...] A köznyomor igen nagy.

²⁰ Uo. 49.

²¹ Az egyezmény 17. cikke szól a havi járandóságról. Oroszországban a tisztek 50, a törzstisztek 75, míg a tábornokok ennél is nagyobb havi járandóságot, 125 rubelt kaptak. Kadétként Vándor Ferenc havi 50 rubelre számíthatott. *Rachamimivov, A: POWS and the Great War* i.m. 99.

²² Tették ezt mindazok ellenére, hogy a hadifoglyok rangidős tisztjei ezt kifejezetten ellenezték.

²³ Olyan táborokról is tudunk, amelyik bolsevik felügyelet alá került. Ezekben a táborokban megvonták a tisztek havi járandóságát, mivel Leninék szemében a tisztek az osztályellenes csoport tagjai közé tartoztak.

Mindenki eladja azt, amiye van, csakhogy kenyere legyen. Majdnem mindenki téli fehérenemű nélkül és egyetlen kopek nélkül maradt.”²⁴ Pár héttel később sikerül munkát találniuk. Az éhez, lerongyolódott hadifoglyok, annak ellenére, hogy erejük végét járták, kénytelenek voltak fizikai munkát vállalni. Vándor így írja le ezt a történetet:

...A táborból cirka 200-an mentünk ki a hajóhoz. Odaérve a kínaiak már javában hordták a zsákokat. Libasorban lassú tempóban lépkedtek a 200 fontos (80 kg-os) zsákkal a hátukon. A kulik mosolyogva néztek bennünket, konkurensüket. Kemény Laci, a tábor egyik legszálásabb alakja és atlétája, felment a hajóra, felvett egy zsákot, és a kulik közt elindult a partra. Eleinte igen jól haladt vele, de amikor ahhoz a helyhez ért, ahol a zsákot le kell dobni, imbolygott már. Ezt látva sokan elbizonytalanodtak – megfordultak és hazamentek a táborba. A hajó, melyből a zsákokat hordani kellett, a parttól 16–18 méternyire volt, és nem volt hídja. Összefogtunk és bakokat hordtunk a vízbe, mely 5–6 méter mélységig már befagyott. A bakokra deszkákat raktunk, s pár órányi munka után kész is volt a híd, így elkezdtük a zsákhordást... A munkában kb. 80-an vettünk részt. 6–8-an rakták ki a hajóból a fedélzetre a zsákokat, s cirka 60-an hordták a partra, ahol 4–5-en elrendezték [...] A parton 4–5 méter magas hegy lett a zsákokból. Ez volt a legnehezebb: a 200 fontos zsákkal erre a zsákhegyre felmenni. A munka vége felé konkrétan összerogytam. Voltak hatan, akik egyedül hordták a zsákokat, ők többet kerestek nálunk. [...] Este megtudtuk, hogy fejenként 7 rubel 82 kopeket kerestünk. Sokan kidőltek, mások megunták a munkát, én ellenben végig kitartottam. Mi nagy kinnal 7,82 rubelt kerestünk, a kínai 60–70 rubelt, ugyancsak zsákhordással. Igaz, hogy mi 50 kopeket kaptunk egy zsákért, a kínai pedig 75-öt. Ő egyedül hordta, mi ketten.”²⁵

Mint a naplórészletből kiderül, a hadifoglyoknak minden egyes rubelért igen keményen meg kellett dolgozniuk. A zsákhordással keresett összeg nem mondható soknak, ugyanis néhány nappal korábbi bejegyzésben a következőt olvashatjuk: „A kórházzal szemben lévő lafkába járunk titokban vásárolni. 1 font cukor 2,70 rubel, liszt 50 kopek, zsír 2,75.”²⁶

A hágai egyezmény 5. pontja a hadifoglyok elszállásolásával foglalkozik. Eszerint: „A hadifoglyok valamely városba, várba, táborba, vagy bármely helyre internálhatók azzal a kötelezettséggel, hogy onnan bizonyos határokon túl ne távozzanak; elzárni őket csakis mellőzhetetlen biztonsági szempontokból lehet s csakis addig, amíg fennállanak azok a körülmények, amelyek ezt a rendszabályt szükségessé teszik.”²⁷ Az első világháború kezdeti

²⁴ VÁNDOR 91.

²⁵ VÁNDOR 93–94.

²⁶ VÁNDOR 88.

²⁷ Hadifogly magyarok i. m. I. 48.

éveiben a résztvevő államok nem voltak felkészülve a több tízezres hadifogoly-áradatra. 1915 előtt a foglyokat a legtöbb esetben valamilyen középületben²⁸ vagy börtönben tartották fogva, ami nem igazán felelt meg az előírásoknak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az oroszok a fogságba esett legénységet többnyire egykori laktanyai barakkokban helyezték el. A tisztek külön elbánásban részesültek, általában házakban vagy 4-5 fős szobákban kaptak szállást, egyedül a törzstisztek számára adatott meg az a luxus, hogy magánszobával rendelkezhetek. Egyes táborokban előfordult, hogy a tisztek is, akárcsak a legénységi állomány, egykori laktanyákban voltak kénytelenek megosztani egymással a szállásukat.²⁹ Az ilyen tömegszállásokon, hogy legyen egy kis magánéletük a hadifogoly tiszteknek, úgynevezett „bokszoikat” építettek ki. Lényegében függönyökkel, törülközőkkel vagy matracokkal vették körbe fekhelyeiket, így különítve el magukat a barakk többi lakójától. Ahogy Vándor is az 1918. szeptember 25-i bejegyzésében írja: „Bokszoiban laknak: König, Baján, Konkoli, Reichner és én.”³⁰ A folyamatos kaszárnyában élésnek azonban megvannak hátrányai. A zsúfolt barakkélet mindennapjairól egyik bejegyzésében Vándor így ír:

Repka főorvos felvesz a kórházba. Otthon mindent rendbe hozok, délután bemegyek a kórházba. A 31-es számú szobában lakom. Hárman vagyunk benne. Tudjátok mit jelent ez? Egy kaszárnyából, ahol minden teremben száz ember van összehúzóva, átkerülni egy kis szobába, ahol csend van? Bármily halkán is beszél az ember, bármily csendben tesz-vesz egy ily tömeg, mégis folyton zaj van. Persze mindig vannak, akik kiabálnak vagy énekelnek, amíg le nem intik őket, mindig vannak társaságok, ahol kártyáznak, s az ilyen bokszoiban állandóak a nevetések meg a kiabálások, aztán a másik oldalon vitatkoznak vagy veszekednek, és ez a lárma reggel 7-től este 11-ig hallható. Ott élve bent a zajban, félíg-meddig megszokja az ember, de az idegeket lassan felőrli a folyamatos kellemetlen hangzavar. Most, a kis szobában fekvé érzem, hogy mit is jelent ez a nyugalom, a fehér lepedős ágy, fehér falak, és a csend.³¹

Mint olvashatjuk, a barakkokban uralkodó káosz rendkívüli módon megviselte a hadifoglyok lelki állapotát. Vándor is meglepetten írja a kórház nyugalomában, hogy mennyire észrevehetetlenül teszi tönkre idegileg a hadifoglyokat a folyamatos összezártság és a vele együtt járó hangzavar. Egy későbbi alkalommal részletesen is ír a légkörről, ami egy túlszúfolt barakkban uralkodott:

²⁸ Japánban a háború elején még arra is volt példa, hogy kolostorokba zárták a hadifoglyokat. Ez történt a Kaiserin Elisabeth védett cirkáló legénységével is.

²⁹ Például Omszk és a habarovszki Krasznoj-a-Rjecska is ilyen jellegű hadifogolytáborok voltak.

³⁰ VÁNDOR 88.

³¹ VÁNDOR 109.

Vége egyedül ülök az asztalomnál. Istenem, mikor leszek ismét otthon egyedül egy kis csinos szobácskában, nem pedig 104 emberrel egy hatalmas teremben. Az egyik oldalon alsós partit játszanak, 7–8-an vannak. Hangosan tárgyalják, hogy mért vesztette el a bemozdó az ultimót, s a kibicek nevetnek. A másik sarokból vita hallatszik. Azon vitatkoznak, hogy oroszok alatt mennyi át kapott egy kályha. Velem szemben egy kecskeméti szeszgyári hivatalnok orosz szavakat magol hangosan. Reichner az ágyán fekvé francia könyvet olvas hangosan. Gausz és Kulcsár csizmáról beszélgetnek. Az előszobából fűrészelés zaja hallatszik, Fehér Zsiga az ágyát szögeli össze a teremben, amiért többen már rászóltak. De ha az ember nem figyel külön az egyes hangokra, úgy kellemetlen muzsikává olvadnak össze. Jó idegek kellene ezt kibírni! Nem is csoda, ha minden héten valaki kórházba megy idegbajjal, s néha meg is bolondul valaki.³²

A hadifoglyok többsége meglehetősen rossz körülmények között élt, amíg a távols-keleti régióban orosz irányítás alatt álltak a táborok. A polgárháború kirobbanásától kezdve a táborok minősége pedig csak tovább romlott. A politikailag megosztott országban egyszerűen nem fordítottak kellő figyelmet a hadifoglyok életminőségére. Gyakran elmaradt az élmezés, volt, hogy a tábor felügyelőket ellopták a hadifoglylakhelyek megvilágításához rendelt petróleumot vagy a fűtésre szolgáló tűzfát, de arra is volt példa, hogy a tiszték járandóságának kelt lába. Az áldatlan körülményekről Vándor egy alkalommal így emlékezik meg naplójában: „Ma csak -19°R fok, azaz -24°C fok hideg van, s ezt mi itt melegnek nevezzük. Az estétet petróleumhiány miatt tétlen töltjük. A kályhát körülüljük. Rém hosszúak az esték.”³³

A bezártság ellenére a hadifoglyok meglepően jól voltak ellátva hírekkel. A világban és közvetlen környezetükben történő eseményekről szinte naprakész ismeretekkel bírtak. Vándor a naplójába sokszor lejegyzett olyan híreket, amiket Magyarországról vagy éppen más országokkal kapcsolatban hallott. Ezen információk között gyakori a téves vagy csúsztatott híresztelés. Gyakran lehet olvasni a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság ügyeiről vagy az otthon folyó katonai mozgósításokkal kapcsolatban is rövid, egy-két mondatos bejegyzéseket. Természetesen a hírek között Vándorék számára a legfontosabbak a hadifoglyok sorsát érintőek voltak. Ezen híresztelések általában a hazautazással vagy a közelben folyó harcokkal voltak kapcsolatosak. Mikor Vándorék a hadifogság éveit töltötték, Oroszország távols-keleti térségébentérségében japán és amerikai intervenció seregek küzdöttek a bolsevikokkal szemben. A hadifoglyok sok reményt fűztek ezen akcióhoz, ugyanis többségük abban reménykedett, hogy ha az amerikai–japán csapatok sikerrel

³² VÁNDOR 206.

³³ VÁNDOR 51.

járnak, akkor az ő sorsuk is jobbra fordul. Vándor a naplójában ennek többször is hangot adott, azonban az esetek túlnyomó részében csalódnia kellett, mert az ígért elszállításból nem lett semmi. 1918. október 16-i bejegyzésében ezt olvashatjuk: „...Az Osaki nevű japán lap közli, hogy felvetették a kérdést, vigyék-e a foglyokat Japánba, mert Szibériában tűrhetetlen a helyzetük, de sajnos az indítványt elvetették.”³⁴ Sok mindent elárul a hadifoglyok helyzetéről és a háborús helyzetről, hogy az előbbi bejegyzéshez hasonlóan bő egy évvel később is a hazaszállítással kapcsolatos ígéretről számol be Vándor: „Kasimura alezredes egy Blagovescsenszkbe utazó japán kapitány által tudomásunkra hozza, hogy a foglyok március-április hónapban, függetlenül attól, hogy a csehek és a lengyelek elmentek-e, vagy sem, elszállítanak Szibériából.”³⁵

Oroszország ügyeibe való beavatkozás már az 1917-es februári forradalom napjaiban felmerült az antanthatalmak körében. A háború akkori állása nem engedhette meg az oroszok kilépését. A szövetségesek félelmei egyre fokozódtak, amikor az ősz folyamán a bolsevikok magukhoz ragadták a hatalmat. A breszt-litovszki béke aláírása után, 1918. március 16-án Londonban az antant Katonai Tanácsának gyűlésén Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke felszólította szövetségeseit, hogy amilyen hamar csak tudnak, dolgozzanak ki egy támadási tervet, amellyel megdöntik a bolsevik hatalmat, így visszaránthatják Oroszországot a háborúba. Az antant szövetségesei közül Japán volt az első, aki reagált a kérésre. A japán kormány már a direkt beavatkozás előtt Kelet-Szibériában ténykedő fehér párti Szemjonov atamánt³⁶ támogatta fegyverrel és pénzzel a vörösök ellenében. A Japán Minisztertanács Teraucsi Maszatake miniszterelnök vezetésével 1918. július 11-én döntött a nagyobb³⁷ katonai beavatkozást illetően.³⁸ Pár nappal később az Amerikai Egyesült Államok is jelezte részvételi szándékát. Július 16-án a japán hadvezetés egyeztetett az amerikai kormánnyal, és abban állapodtak meg, hogy a két állam összesen tizennégyezer fős sereggel vonul be Kelet-Szibériába.³⁹ 1918. augusztus 9-én Ótani Kikuzó bárót nevezték ki a támadás főparancsnokává, aki augusztus 18-án már be is vonult a gyér ellenállást tanúsító kelet-oroszországi városba. Vlagyivosztk elfoglalása után a japán expedíciós sereg észak-északnyugat irányba hatolt előre, egészen az Amur-folyó vonaláig. Csapataik a megszállt területen található települések, erődök és hadifogolytáborok felett átvették az irányítást. Az eddig ismert dokumentumok alapján három hadifogolytáborról tudhatjuk biztosan,

³⁴ VÁNDOR 91.

³⁵ VÁNDOR 231.

³⁶ Grigorij Mihajlovics Szemjonov kozák atamán.

³⁷ Az első kis létszámú japán csapat 1918. április 4-5-én szállt partra Vlagyivosztk mellett. A partraszállás indoka egy, a városban működő japán kereskedelmi ügynökség ellen elkövetett támadás volt. A merénylet során két japán kereskedő meghalt.

³⁸ *Mezey István: Az igazi Japán.* Bp. 1939. 97.

³⁹ *Üő.* 98.

hog az intervenciós csapatok ellenőrzése alá kerültek. Ezek a táborok a következők voltak: Nyikolszk-Usszurijszk, Pervaja-Rjecska és a Habarovszk közelében lévő Krasznaja-Rjecska, amelybe Vándorék és társai átköltöztek, miután a habarovszki tábort a japánok elfoglalták és saját támaszpontjukká alakították át.

A japánok szeptember 8-án este érkeznek a habarovszki hadifoglytáborba. Az első találkozásról Vándor így emlékszik meg: „Este egy szakasz japán katona jelent meg, s a tábort őrzik. Kívül japán poszt őriz, belül pedig muszka poszt áll. Le kellett menni 7-kor povjerkára⁴⁰. Reder kihirdette, hogy a japán tiszt azt mondta, legyünk csak nyugodtak, nem akarnak velünk semmit sem csinálni. A pleni örül, hogy megszabadul az oroszoktól!”⁴¹ Mint már korábban ismertettük, a hadifoglyok nagy reményt tápláltak a japán és amerikai jelenléthez, úgy vélték, hogy a két nemzet képviselői lesznek azok, akik kimentik őket a káoszba fulladt Oroszországból. Pár nappal később a következő bejegyzést olvashatjuk a japánokkal és szándékaikkal kapcsolatban: „Tisztjeik majdnem mind középmagasak, elegánsan járnak, németül vagy angolul beszélnek. Azt mondják, hogy elszállítanak [...] Reggel mesélték, hogy Szahalinba szállítanak bennünket. Este hivatalosan kihirdették, hogy holnapután Krasznaja Recskára megyünk.”⁴²

Amerikai felügyelet alatt

Vándorék végül 1918. október 22-én költöznek át új táborukba, amely talán még rosszabb állapotban volt, mint amit Habarovszkban a japánok parancsára hátra kellett hagyniuk. A Krasznaja-Rjecskáról szóló első információk mérhetetlenül lelombozták a költözködő hadifoglyokat. „A tábor egy hegyen van innen 2–3 versztányira, egyetlen kút van csak a völgyben, s míg felérünk térdig érő sárban kell gázolni”. Később, a táborba érkezéskor ezt írta: „Kis szobák, rácsos ablak, a kapu előtt 2 méteres drótkapu, ahol a poszt állt. Szegény plenik, akik itt sínylődtek éveken át! Nappal nem ülhetnek az ágyukra, nehogy elaludjanak, és éjjel majd a szökésen törjék fejüket!”⁴³

A tábor borzalmas helyzetben és még orosz felügyelet alatt állt, azonban november 4-én egy amerikai bizottság érkezett, azzal a céllal, hogy felmérje a hadifoglyok és a számukra kijelölt tábor állapotát. A vizitet követően tudatták a foglyokkal, hogy hamarosan amerikai katonák veszik át a tábor felett az ellenőrzést, arra kérték a foglyokat, hogy addig tartsanak ki. Vándor így emlékezett vissza az amerikai szemlére:

⁴⁰ Létszámellenőrzés.

⁴¹ VÁNDOR 84.

⁴² VÁNDOR 84–85.

⁴³ VÁNDOR 88.

*Morrow amerikai alezredes szólt egy tisztnek, hogy vesse le a cipőjét. A pleni levetette, s piszkos, szakadt kapca volt rajta. Az amerikaiak összenéztek. Egy másiknak az alsónadrágját nézte meg, s bár november volt, rövid alsónadrágot viselt. Hogy szakadt és lerongyolódott volt mindenki, az természetes. Az egyik amerikai folyton azt hajtogatta: Schrecklich! Schrecklich! Morrow azt mondta, hogy siralmas nyomorunk nem tart már soká, mert átvesznek bennünket, és 4 havi élelem jön részünkre. A terem egy perc alatt megváltozott. Mindenki, aki nem feküdt betegen, örömtől ittas arccal beszélt, a nagy eseményről: Megszabadulunk az oroszoktól!*⁴⁴

Az amerikaiak 1918. november 9-én vették át az oroszoktól Krasznaja-Rjecska igazgatását. Az amerikai expedíciós csapatok vezetése a tábor egy igen karakán katonaeMBERRE, Morrow alezredesre bízta. A parancsnok rövid ellenőrzést követően kijelentette, hogy az összes hadifogoly pszichésen beteg, mindenki mély letargiába süppedt, és teljes depresszióban éli mindennapjait. Ezen változtatni akart, mert úgy gondolta, ha lelkileg rendbe tudja hozni az egykor hősiesen küzdő katonákat, akkor a jobb kedélyállapotnak köszönhetően könnyebben átvészelik azt a kis időt, amit a hazautazásukig ki kell bírniuk Krasznaja-Rjecskán. Első lépésként ledöntötte a táborát körülvevő deszkafalakat, és helyére drótkerítést húzatott fel, mondván, már az is hozzájárul a foglyok lelkivilágának javulásához, ha látják a táboron kívüli tájat.⁴⁵ Az alezredes intézkedésének többségét Vándor szorgalmasan, pontokba szedve jegyezte le naplójába: „4, Kis szobás épületeket bocsájt rendelkezésünkre. 5, Ő maga is dohányos ember, tudja mit tesz dohány nélkül lenni. Sürgönyileg rendel dohányt. 6, Borotvát, szappant, ollót is. 7, Az A- és B-tábort egyesíti, a palánk lekerül, és a kórházat beviszik a tábor területére. 8, Színház és kaszinó létesül [...] 10, A humanizmus nevében vett át bennünket, életünk megmentésére...”⁴⁶

Az amerikaiak irányítása alatt látványosan kezdett javulni a hadifogolytábor életszínvonala. A tábori kórházban bevezették az elektromos áramellátást, a táborhoz közel eső vasúti vágányt meghosszabbították, takarót és melegebb ruhát osztottak szét azoknak a hadifoglyoknak, akik rá voltak szorulva. Továbbá megoldódott a folyamatosan akadozó ételmezés is. Mindenki kiadós, laktató ételhez juthatott. Pár nappal az átvétel után Vándor boldogan írja le a következő sorokat: „Reggeli sült hús zsírral és fekete kávé. Istenem, egy héttel ezelőtt nem volt kenyérem a reggeli cukornélküli teához, ma meg ily fenséges reggeli!” „Mesélik, hogy fehérnemű, ruhanemű, valamint cipő és dohány érkezik számunkra. Az amerikai orvos – egy szimpatikus sovány, magas alak – azt mondta, hogy a tábor szanatóriumává akarja alakítani.”⁴⁷

⁴⁴ VÁNDOR 98.

⁴⁵ VÁNDOR 104.

⁴⁶ VÁNDOR 101.

⁴⁷ VÁNDOR 103.

Az amerikai alezredes hiányolta a hadifoglyok rendszeres testmozgását. Szerinte a táborban mindenki csak a semmittevésnek élt. Bezáratta a könyvtárat, a könyvek többségét pedig elkobozta, mivel úgy gondolta, hogy a foglyok a könyvek olvasása miatt kerültek ilyen levert lelkiállapotba. A táborlakók mindennapjaiba sporttevékenységek űzését iktatta be, baseball, atlétika, futball és más testmozgás segítségével akarta elérni, hogy a levertségből kikerüljenek a felügyeletére bízottak. A foglyok több héten keresztül folytatták az alezredes által előírt testedzést, és hamarosan tapasztalható volt a pozitív kedélyváltozás. A napi „szabadgyakorlat” mellett, ahogy a hadifoglyok az erőnléti testmozgást nevezték, az amerikai parancsnok utasítást adott ki a tábor állapotának rendbehozatalára, mivel szerinte a szörnyen lepusztult környezet is hozzájárult a hadifoglyok hangulatának romlásához. A tél beálltával a foglyok fehérre meszelték barakkjaikat, saját készítésű bútorokkal szerelték fel szobáikat, ráadásul még egy kaszinónak és egy színháznak szánt épületet is felépítettek a tábor területén.⁴⁸ Az új épületek elkészülte olyannyira nagy fontossággal bírt Vándorék kulturális életére, hogy ha csupán egy mondatban is, de büszkén jegyezte fel 1919. január 14-én az épületek átadását. „Színház és kaszinó átadása Morrow amerikai alezredes is jelen volt.”⁴⁹ A színházban gyakran igen színvonalas darabokat⁵⁰ és koncerteket adtak elő a hadifoglyok, a kaszinó pedig hamar a társadalmi élet és a nagy kártyacsaták⁵¹ központjává vált.

2. ábra: Csoportkép a hadifogságból. Vándor Ferenc jobbról a harmadik a sorban⁵²

⁴⁸ Mezey I.: Japán. Budapest 1939. 105.

⁴⁹ VÁNDOR 115.

⁵⁰ Szép Heléna, Csárdáskirálynő, Szerencsesziget, Leányvásár csak pár példa a hadifoglyszínházban előadott darabok közül.

⁵¹ A hadifoglyok körében a legelterjedtebb a nasivasi kártyajáték volt. Vándor többször is beszámol naplójában arról, hogy ennek a játéknak köszönhetően a társai közül többen is eladósodtak.

⁵² VÁNDOR 251.

A harmonikusnak mondható amerikai–hadifogoly viszonyt 1919 januárjában egy kellemetlen esemény árnyékolta be. Vándor bejegyzése szerint 1919. január 29-én Habarovszkban kozák felkelés robbant ki, amit a helyszínen állomásozó amerikai erőknek kellett levernie, majd az összecsapás után letartóztatott mintegy 500 foglyot a krasznaja-rjecskai táborban helyezték el az osztrák–magyar hadifoglyok szomszédságában.⁵³ Érdekességként jegyeznénk meg, hogy Mezey István *Az igazi Japán* című művében azt írja, hogy az amerikaiak ellenforradalmi, szövetséges orosz katonákat költöztettek a táborba, hogy a hadifoglyokkal együtt azonos ellátás mellett lakjanak és étkezzenek.⁵⁴ Elképzelhető, hogy a két szemtanú, Mezey és Vándor ugyanarról a csoportról írt, azonban egyikük tévesen azonosította be az oroszok státuszát. A hadifoglyok nagy részének lényegtelen volt az oroszok szövetséges vagy ellenséges mivolta. A tisztek közül többen felháborodtak azon, hogy az oroszok, akik úgy elbántak velük, amikor fogságukban szenvedtek, mivel érdemlik ki az amerikaiaktól azt a „kegyet”, hogy a foglyokkal azonos, jó ellátásban részesüljenek. Megkezdődtek a tiltakozások, amelynek egyik fő hangadója Réder Nándor rangidős tiszt volt. A helyzet elmérgesedett a tábor felügyelő amerikaiak és a hadifoglyok között. Vándor szerint az amerikai parancsnoknál a tisztek munkamegtagadása volt az úgynevezett utolsó csepp a pohárban: „Morrow amerikai alezredes újból kéri a táborban lévő tiszteket, hogy segítsenek a vasúti munkálatoknál. Miért nem kéri a táborban lévő kozákokat? Azok hozzá vannak szokva az ilyen munkához.”⁵⁵ A tisztek Morrowtól az oroszok elküldését és azok munkára vezénylését követelték, azonban az amerikai alezredes ezt nem volt hajlandó megtenni, erődemonstrációként elrendelte a tábori kaszinó és a színház bezárását, majd az egész tábor, a tiszteket is beleértve, kényszermunkára rendelte.⁵⁶ A hadifogoly tisztek kitarítottak álláspontjuk mellett, folytatták az orosz jelenlét elleni tiltakozást, végül az amerikai alezredes feladta, és elküldte az oroszokat a táborból.⁵⁷ Ettől a kellemetlen incidenstől fogva az amerikai–hadifogoly viszony nem volt felhőtlen, ráadásul az amerikai hadvezetés a japán főparancsnoksággal is komoly nézeteltérésbe keveredett. Az Egyesült Államok intervenciós hadserege körülbelül a tizedét tette ki a japánénak, mégis gyakran ők próbálták meg irányítani az inváziós hadműveleteket. A két szövetséges kapcsolata megromlott, az amerikaiak visszavonták csapataikat Vlagyivosztokba, Krasznaja-Rjecska tábora pedig 1919. június 14-től japán felügyelet alá került.

⁵³ VÁNDOR 117.

⁵⁴ Mezey, I.: Japán i. m. 106–107.

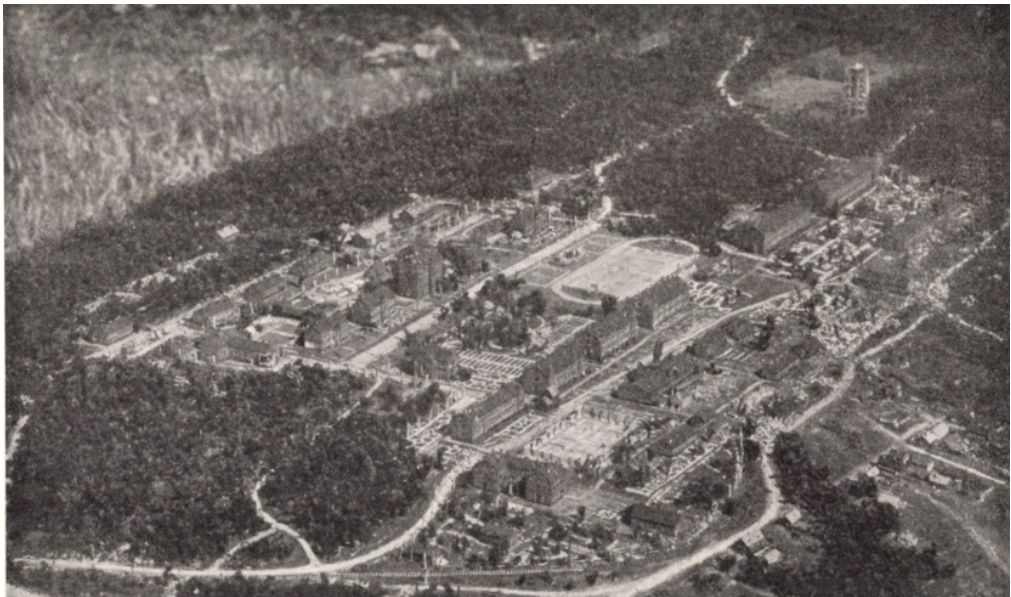
⁵⁵ VÁNDOR 119.

⁵⁶ Vándor ekkor éppen betegeskedett, és társai elmondásából értesült az eseményekről. Az ő leírása szerint a tiszteknek maguknak kellett főzniük, takarítaniuk, mert a hadifogoly legénységet felmentették a munkálatól. VÁNDOR 120.

⁵⁷ Mezey, I.: Japán i. m. 106–107.

Japán felügyelet alatt

Az amerikai fennhatóságból japán irányítás alá került tábor nagy változásokon ment keresztül. A kicsit megengedőbb és közvetlen amerikai vezetés után Uheda Ko százados alatt ismételten katonai fegyelem uralkodott a táborban. A szigorúbb vezetés és ellenőrzés ellenére a kulturális élet virágzott, a hadifogollyszínház egyre csak fogadta az érdeklődőket. Olyan népszerűsége tett szert a színház, hogy a foglyok mellett a közelben lakó oroszok és japánok is visszatérő vendégek lettek. A táborban nyomdát állítottak fel, melyben a tábori Mai Hírek című hadifogolyújságot nyomtatták.⁵⁸ Továbbá különböző önképző körökre is járhattak a hadifoglyok, mint például idegennyelv-tanulás vagy festészet és rajzolás.⁵⁹

3. ábra: Krasznaja-Rjeczka. A tábor látképe Tóth Lajos modellje után⁶⁰

A hadifogoly–japán viszony meglehetősen érdekesen alakul. Vándor szerint már a tábor átvételekor teljesen más hangnemet ütött meg a japán expedíciós sereg parancsnokságának levele, mint amilyen az orosz vagy az amerikai volt. „Takasima japán alezredes parancsa: Üdvözlö a hadifoglyokat. Megnyugtát bennünket, hogy minden tőle telhetőt elkövet, hogy ne érezzük a hadifogság súlyát. Ő hősköként tekint ránk. Most mikor a béke az ajtóban

⁵⁸ Uő: 116.

⁵⁹ Vándor unaloműzésként önerőből franciául és angolul is tanult. A japán irányítás alatt festézzel és rajzolásal is elkezdett foglalkozni.

⁶⁰ Hadifogoly magyarok i. m. II. 357.

áll, reméli, hogy rövidesen hazaszállítanak bennünket.⁶¹ Az oroszok, néhány kivételtől eltekintve, nem törődtek a hadifoglyokkal, szinte emberszámba se vették őket. A japánok még az amerikaiak hozzáállásánál is különbek voltak, mint ahogy Réder rangidős tisztet idézi Vándor: „A japánok nem gentlemeneknek tekintenek bennünket, mint az amerikaiak, hanem bajtársaknak.”⁶² Ez a fajta viszony más alkalommal is érzékelhető. Egy helyen Vándor naplójában a következőt említi meg csodálkozva: „November óta nem voltam a faluban, ma keresztül mentünk ismét. A japánok nem kísérték bennünket, poszt nélkül mentünk. Ezt eddig sem az oroszok, sem az amerikaiak alatt nem engedték volna meg.”⁶³

Az életszínvonal emelkedésével és a japánok engedékenységének köszönhetően a táborban is több mindent megengedhettek maguknak a hadifoglyok. Kertet művelhettek, mint ahogy Vándor is tette, vagy akár haszonállatokat is tarthattak a tábor területén belül. Ennek megfelelően a tábor képe is sokat változott. „A szegény foglyotábor képe burgistáborrá alakult át. Mindenféle csirkeólokat lehet látni, libák gágognak, kacsák szaladgálnak. A mi kis farmunkon 18 csirke, 3 kis liba és 2 fiatal malac van. A tábornak van 2–3 lova, 10–12 ökre és bikája, 1 medvéje, s a régi iskolaépületében egy vízi sas is.”⁶⁴

A japán felügyelet alatt megszorodott a hadifogoly tisztek szabadideje. Uheda százados, a Krasznaja-Rjecska kijelölt parancsnoka ragaszkodott ahhoz, hogy az egyezményben előírtaknak megfelelően a tiszteknek ne kelljen fizikai vagy kényszermunkát folytatniuk. Természetesen azt nem tilthatta meg, hogy a tisztek önszorgalomból valamiféle munkát vállaljanak. Vándor, hogy felszabadult idejét ne csak unatkozással és tanulásal töltse, hadifogságának második nyarán részt vett egy hadifogoly szobrászmester munkájában. „Reggel Mórócz szobrászművésszel kimentünk a temetőbe. Mórócz emlékművet csinál az itt elhunyt foglyoknak, s mi segédkezünk a munkáknál. A muszka temető végén vannak a plenik eltemetve. Porgesz Bpestről, Khindl Szatmárról, Vospil Ausztriából, és még 5–6 pleni alussza itt örök álmát. A cementkövet csiszoltuk, s mintákat véstünk ki.”⁶⁵ Vándor nagyon komolyan vette az emlékmű sorsát, önként vállalta, hogy több mint egy hónapig segít a munkálatokban. Az emlékmű végül októberre elkészült. A naplóban is olvashatunk a szertartásos átadásról: „Ma volt a temetőben épített emlékmű felszentelése, melynek felépítésénél a nyáron én is dolgoztam körülbelül egy hónapig. Nagyjából 200-an vettünk részt, az emlékmű igen szép. Mikor dolgoztunk rajta, nem gondoltam, hogy ilyen jól sikerül. A sírok is szépek, bár igen egyszerűek. Az egésztest fehér nyírfa kerítéssel kerítették be.”⁶⁶

⁶¹ VÁNDOR 144.

⁶² VÁNDOR 149.

⁶³ VÁNDOR 152.

⁶⁴ VÁNDOR 176.

⁶⁵ VÁNDOR 158.

⁶⁶ VÁNDOR 201.

A japán felügyelet során egyetlen esemény volt, amelyet szomorú és bántó emlékként idéz fel Vándor. A történet három lelőtt hadifogolyról szól, akiket a japán táborigazgató hidegvérrel kivégeztek. 1920 februárjától a táborban megnövekedett a szökések száma. A többéves hadifogságból néhány hadifogolynak elege lett, a hazaszállítással kapcsolatos folyamatos hitegetés, szeretteik ismeretlen sorsa többeket arra sarkalt, hogy engedély nélkül elhagyják a hadifogolytábort. Uheda százados, Krasznaja-Rjecska japán parancsnoka, hogy elejét vegye a szökéseknek, az őrség számára elrendelte az azonnali tűzparancsot. Nem sokkal a parancs kiadását követően, 1920. március 4-én a japán őrség három magyar hadifoglyot végzett ki brutálisan a tábor közvetlen közelében.⁶⁷

4. ábra: Hadifogoly emlékmű a krasznaja-rjecsikai temetőben
(Vándor Ferenc hagyatéka)

Ma reggel Gerber, Piros és Helvey kiszöktek a hullaház melletti drótkerítésen, de egy japán poszt elfogta őket. Mindhármukat bekísérte a japán őrségre. Onnan telefonált az őrparancsnok Uhedának. A beszélgetés tartalmát eddig senki nem tudja, Aztán az altiszt

⁶⁷ Az esetről Kondó Maszanori japán kutató írt egy tartalmas összefoglalót. A tanulmány címe: „A Study of a Shot-to-Death Case of Hungarian POWs in the Period of Japanese Intervention in Siberia” *Slavic Studies* (Hokkaido Daigaku) 2006/53. <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicctn/slavic-studies/53/13kondo.pdf>, letöltés 2021. márc. 15.

Magyar nyelven olvasható: *Kondó Maszanori: A szibériai magyar hadifoglyok és Japán*. In: *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből* Szerk. Farkas Ildikó et al. Bp. 2009. 177–186.

elvitte őket arra a helyre, ahol kibújtak, s félig jelbeszéddel, félig japánul azt mondta nekik, hogy bújjanak ismét ki. A szerencsétlen foglyok egyenként kibújtak a kerítésen, aztán jobbra térve vissza akartak jönni a táborba vezető úton, de egy ott álló japán poszt intett nekik, hogy balra tartsanak. Alig voltak a dróttól 130 lépésnyire, amikor oldalról három japán settenkedett elő a bokrok mögül, s kereszttüzben nyolc lövést adtak le rájuk. Mindhármukat eltalálták, elbuktak a havon. A kórház északi ablakából sok beteg fogoly látta, és a sétálók közül is többen szemtanúi voltak e gyalázatos tömeggyilkosának. A táborban pár perc alatt elterjedt a híre, hogy a japánok három foglyot agyonlöttek, s mindenki a kórház felé sietett. Dr. Politzer főorvos egy medikussal rögtön kiment, s konstataálta, hogy Gerber és Helvey meghaltak. Piros viszont még élt. Politzer hordágyért kiáltott, melyet a dróton akartak kivinni, a japán azonban félretolta, s közvetlen közlelől – a főorvos szeme láttára – fejbeltte a három sebből vérző Pirost. A lövés eldördülése után Politzer és kísérlője bejöttek a táborba. Egy óra múlva mehettek csak ki hozzájuk. Szegény Piros még élt. Bevitték a kórházba, megoperálták, de már nem lehetett rajta segíteni. A lábába, hasába és a szájába löttek, végül fejébe. 12 órakor szegény kiszenedett.⁶⁸

Az eset hatalmas felháborodást keltett, az értelmetlen kivégzés hosszú ideig nem hagyta nyugodni a krasznaja-rjescikai magyarokat. Takasima alezredes, a habarovszki helyőrség parancsnoka az eset kivizsgálását ígerte. Kílátásba helyezte a hadifogolytábor éléről Uheda Ko százados leváltását. Továbbá az alezredes enyhítésekert vezetett be a hadifoglyok számára, és ígéletet tett arra, hogy április folyamán az egész tábort elköltöztetik, azonban azt, hogy hová, nem közölte a foglyokkal.⁶⁹ A sajnálatos esemény, a három embertelenül kivégzett hadifogoly ügye még évekkel később is komoly diplomáciai bonyodalmakat okozott Magyarország és Japán kapcsolatában.⁷⁰

A vérengzés után a fogvatartók és fogvatartottak közötti viszony érzékelhetően megromlott. Vándor az elkövetkező napokban két példát is felhoz a kapcsolatok megromlására: „Kulcsárnál két japán őrl járt, ő pedig kijelentette, hogy állatokkal nem akar tárgyalni. A japánok azt mondták, hogy Uheda parancsolta a gyilkolást. Miért is okolunk egy bakát a gyilkosságért? A baka többnyire ártatlan, a vezetők a hibásak az ilyen esetekért. Ha a japán baka nem teljesítette volna a parancsot, őt löttek volna főbe.”⁷¹ A másik bejegyzés inkább egy gesztus jellegű viselkedésre utal: „Délélött sétálunk, Ha egy japánnal találkozzunk, undorral elfordulunk.”⁷²

⁶⁸ VÁNDOR 285–286.

⁶⁹ VÁNDOR 288.

⁷⁰ Maszanori, K.: A szibériai i. m. 184.

⁷¹ VÁNDOR 289.

⁷² VÁNDOR 290.

A hazatéréséről

Mikor már lassan tényleg úgy tűnt, hogy a magyar hadifoglyok kénytelenek végleg berendezkedni Oroszország legkeletibb részén, üzenet érkezett Magyarországról. A Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjeként Dell' Adami Géza százados és társa, dr. Kovács István orvosőrnagy elindult, hogy megszervezze a távols-keleti magyar hadifoglyok hazaszállítását.⁷³ A misszió a magyar kormánytól csekély pénzbeli támogatásra számíthatott, ezért Dell'Adamiéknak lényegében a semmiből kellett előteremteni azt az összeget, amiből a Távols-Keleten rekedt foglyok hazaszállítását finanszírozhatták. Végül a szállításhoz szükséges összeget amerikai, japán és egyéb magyar kötődésű szervezetek segítségével tudták előteremteni.⁷⁴

Március közepére a krasznaja-rjecscai tábor foglyai körében elterjed a szóbeszéd, hogy hamarosan felszámolják a tábort, és a hadifoglyokat a Vlagyivosztk melletti nikolszki és pervaja-rjecscai táborokba deportálják.⁷⁵ Március 16-án közlik a hadifoglyokkal a japán parancsnokság utasítását, az elszállítással kapcsolatos hír igaznak bizonyult, a tábort felszámolják és a hadifoglyokat a két említett táborba fogják áthelyezni.⁷⁶ A hadifoglyok elszállítására több hullámban került sor. Vándorék március 31-én az utolsó transzporttal hagyták el Krasznaja-Rjecska-t. A naplóban az indulás perceiről a következő bejegyzést olvashatjuk:

Három óra felé már türelmetlenül várjuk a mozdonyt. Hat óra felé végre megjött. Mindenki beszáll a kocsiba. Az ajtónál sok muszka asszony, gyerekek, vörösgárdista várta, hogy az utolsó plenitranszport elinduljon. Egy nagy rántással végre elindult a vonat. A sok muszka nő, férfi, gyerek mind integetett, a katonák tiszteltek. A tanítónő kis zsebkendővel integettek. Indulás előtt 1-2 perccel Dr. Szabó cimbalmozni kezdett, s az egész vagon énekelt. Isten veled fogolytábor! Kínos két évem bús romja és temetője! Nem sajnállok téled megválni! – Így búcsúztam, mikor már csak az utolsó vöröstéglából épült kaszárnya látszott.⁷⁷

Az érzelmekkel átítatott bejegyzést követően napokig pozitív tartalmú gondolatokat olvashatunk Vándortól. A tábor elhagyása és a kikötő, a megmenekülés közelsége ilyen hatással volt a már több éve hadifogságban szenvedő katonákra. A transzport Pervaja-Rjecska

⁷³ Dell'Adami Géza 1920. március 15-én kapta a megbízást a Hadügyminisztériumtól.

⁷⁴ A hazaszállítás történetét részletesen Bonhardt Attila dolgozta fel. *Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Hadtörténelmi Közlemények 31. (1984) 3. sz. 29–74.*

⁷⁵ VÁNDOR 295.

⁷⁶ VÁNDOR 297.

⁷⁷ VÁNDOR 310.

táborába április 3-án érkezik, ez a tábor, akárcsak Nyikolszk-Usszurijszk, a hadifoglyok⁷⁸ folyamatos hazaszállítása miatt gyűjtőtábor szerepet vett fel. Vándor a következő bejegyzésében így mutatja be a táborral kapcsolatos első tapasztalatait: „Mielőtt beléptünk volna a kerítésen, kaptunk egy fehér vászonlapra festett számot. Az enyém 1644. Itt nem az ember nevét írják fel, hanem a számát, mint egy börtönben! A tábor kapujánál sok előző transzportbeli ismerős üdvözölt. A kaszinóban szállásoltak be bennünket, ágyaink a színpad előtt állnak.”⁷⁹ Később, miután elszállásolták, és rövid sétára ment, jobban kirajzolódott előtte a gyűjtőtábor túlsúfolt jellege. „Délután megnéztem a tábort. A tisztitermekben piszkos bokszfalak vannak és oly rendtelenség mindenütt, hogy sietve távoztam. A legénységi század büze és piszka leírhatatlan. Priccseken fekszenek, s úgy össze vannak zsúfolva, mint mi a kaszinóban.”⁸⁰

Egy üresedés következtében Vándor 1920. május 14-én szállhatott hajóra.⁸¹ A naplóból kiderül, hogy reumájának és volt tüdőbetegségének köszönhetően a hazautazók listáját összeállító bizottság beválogatta Vándort a beteg és sérült transzport utasai közé. Végül 54 napos tengeri utazást követően a hajó megérkezett Trieszt városának kikötőjébe, ahonnan kétnapos vonatút után, este kilenc órakor az első magyar állomásra, Szentgotthárdra futott be a hadifogolytranszport. A napló végső bejegyzései már csak a szállítmány útvonalát jelölik. Az utolsó mondat: „Július 10. Körmend, Szombathely, Celldömölk, Sárvár, Devecser.”⁸²

Vándornak mérhetetlenül nagy szerencséje volt a májusi elutazással. A magyar hadifoglyok hazaszállításával hivatalosan megbízott Magyar Vöröskeresztes Misszió ekkor még el se kezdhetette a munkáját a térségben.⁸³ A több ezer még kint ragadt magyar hadifogoly sorsa az elkövetkező bő egy évben rendeződött. Az utolsó magyar szállítmány a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjével egyetemben 1921. szeptember 9-én hagyta el Vlagyivosztokot a Crook hajó fedélzetén.

⁷⁸ Az év folyamán főleg cseheket, németeket és osztrákokat szállítottak haza az említett táborokból.

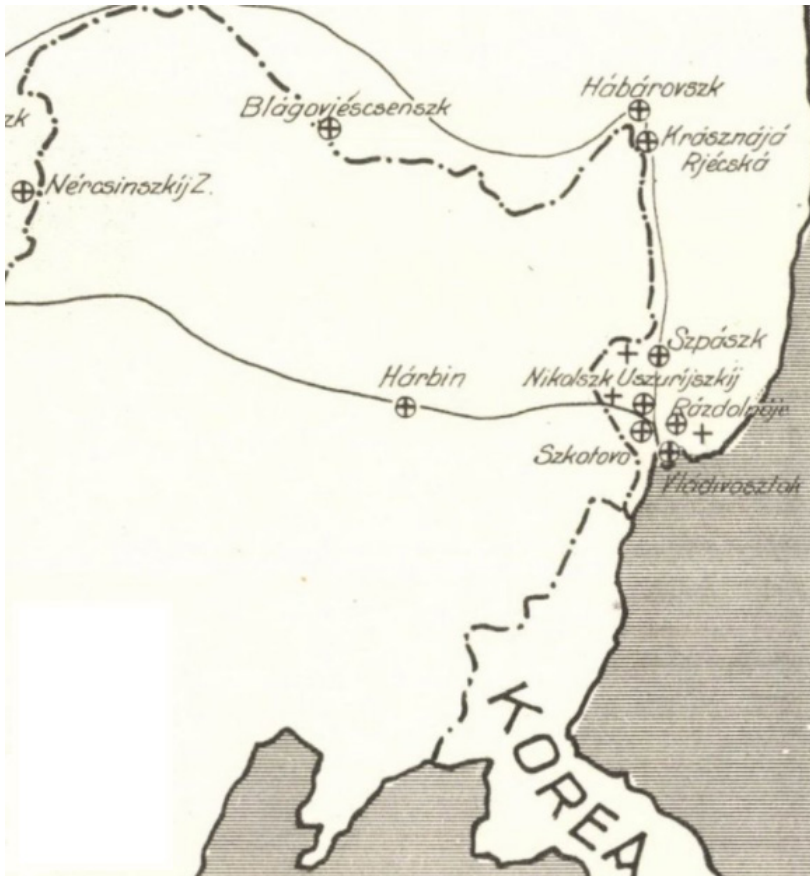
⁷⁹ VÁNDOR 313.

⁸⁰ VÁNDOR 314.

⁸¹ VÁNDOR 322.

⁸² VÁNDOR 344.

⁸³ A misszió 1920. május 24-én hagyta el az Amerikai Egyesült Államokat, ahol gyűjtést rendezett. Dell'Adami Géza százados és kísérete június 18-án érkezett Vlagyivosztokba.

5. ábra: Hadifoglytáborok Széberia távol - keleti részén. A térképrészleten jelölve Krasznojá - Rjecska és Nyikolszk - Usszurijszk tábora is. Baja Benedek et al. (szerk.): Hadifogoly magyarok története, 2. kötet, Budapest, Athenaeum, 1931. 504. oldal.

Összegzés

Vándor Ferenc naplója mint forrás az első világháborús hadifogságot kutatók számára kimondottan értékesnek nevezhető. A szerző precizitása, részletes leírásai, észrevételei sokszor olyan más forrásokban fel nem fedezhető részleteket világítanak meg, amellyel az eddigi hadifogsággal kapcsolatos ismereteinket nagymértékben kiegészíthetjük. Vándor feljegyzései sokszor összhangban vannak más hadifogolynaplókban szereplő írásokkal vagy memoárokban található gondolatokkal. Azonban a szerző távolságtartó, vagy éppenséggel emberséges megközelítése jóval árnyaltabbá tesz egy-egy eseményt, mint más kortárs

naplónál vagy beszámolónál tapasztalhatjuk. A tanulmányunk elején ugyan az szerepelt, hogy a napló szerzője gyakran megpróbálta érzelmeit a háttérbe szorítva megörökíteni a vele és bajtársaival történeteket, azonban a hazautazás pillanatában nem tudta visszafogni magát. Zárásként álljon itt Vándor Ferenc gondolata, amelyet már a hazafelé tartó gőzös fedélzetén jegyzett naplója oldalaira:

7 órakor néma csendben, minden üdvivalgás nélkül, elindult lassan a hajó. Sóhaj kelt sok hadifogolyból, s bánatosan búcsúzva néztek a partra. Nem a helyhez való ragaszkodás – hisz sose tudtunk volna beleszokni itt az életbe! -, nem is a város szépsége vagy Szibéria elhagyása váltotta ki azt a mély sóhajot, hanem a gondolatok, amelyek a hazatérő foglyok fejébe tolultak. „Itt töltöttem el ifjú életemből 3-4, esetleg 5-6 évet!”; „Itt törték kerékbe pályámat!”; „Itt vesztettem el az egészségemet!”; „Ez az a hely, ahol annyit szenvedtem!” Átkozott vagy te, föld, de légy áldott ezentúl, hogy azok az emberek, akik rajtad és belőled élnek, boldogabbak lehessenek, mint mi voltunk, szegény száműzöttek!⁸⁴

⁸⁴VÁNDOR 322.